

ձան կար ո՛չ լուր փնտրել կողմէն . մեր ձանաւորները կ'ըսէին թէ շատ կը քշէ կոր նշանաձուլութիւնս , եւ շատերն ալ գլուխ կը ցնցէին , որով մօրս սիրտը կը պղտորէր եւ յաճախ հօշոտ կը դանդաւարէր :

—Այսպէս աղջկանը ոտը կ'ապեցին , կ'ըսէր . եթէ չառնեն , անոր արիւնը մտած պիտի ըլլան :

Հայրս ալ դո՛ւ չէր այս վիճակէն , բայց իրենց մը ուշ տանն երբոր ձը-րապնդը վառելիքէ , դարձեալ սաստիկ մը դռնընկնալ զարնուեցաւ . ամէն մէկ-կանց ոտքի ելանք , եւ վախով հօրեւ-նուս երեսը նայեցանք :

—Վա՛ր նասեցէք , բաւա պատահանք բանալով , ու խոչոր ձայնով մը , զլուխը մտնելով մէջ վար կ'ախած , հարցուց թէ ո՛վ էր եկող մարդը :

—Խնամիկն կողմէն , պոռային , չուտ ընէք բացէ՛ք :

Իրարանցում մըն է բոլորս տանը մէջ , մէկը կերակուրին պնտնիւրը կը ժողուէր , վառն զի սեղանն ինքնաւոր , միւս մը սեղանը մէջտեղէն վերցուց , յետոյ փախչող փախչողի եղաւ :

Եկող հիւրը վեր ելած էր . չաղվա-րով մարդ մըն էր ան , ձեռքը կ'ապուց մը :

Բարեւ տալէն ետքը բազմոցին վրայ անցաւ նստաւ , յետոյ .

—Ահա , բաւա կ'ապուցը մօրս տալով , հարանցունի լաթերն են . այսօր չորեք-չորթին , մինչեւ չարաթ պատրաստ ըլ-լաք , սխալի գան տանին :

Ես այս խոսակցութեան ատենը ինչ-պէս որ սովորութիւնս էր միշտ դուրսը , դռանը բանալով ծախէի կը նայէի :

Մայրս յազուարեցաւ . եւ . —Անանկ բան կ'ըլլո՞յ , պատասխանեց , մենք ալ ծնողք ենք , ձեռքէք որ սղոթիկ ուրա-խութիւն մըն ալ մենք բնինք տունըն-դին եւ աղջիկը մինչեւ դատարկէն առաջ անոր փութը վայելեցաւ :

Հայրս ալ բարկացած կ'երեւար :

—Աս ի՞նչ է , հարցուց կ'ապուցը ցոյց տալով :

—Հարսին լաթերը , կրկնեց մարդը :

—Եյ ես չէի՞ կրնար ձեռք մը հո-գուստ չինել դա կիս , յարեց հայրս պե-խերը քաշելով , իմ գաւախտ որը չէ՛ր ես , փառք Աստուծոյ :

—Այսպէս այսպէս կ'ուզէ կոր , բաւա դարձեալ մարդը ձեռքը իրեն համար բնորոշ խառնէին երկնայնիւրով , ապա ըսաւ որ այս լաթերը չարաթ օրը աղ-ջկանը հազցնէք ու պատրաստ ըլլաք . երկու կիսն պիտի դան եւ զայն կառք մը դնելով փեմին տունը պիտի տանին :

Ճանդ մէջ պազուրթի մը բնական էր , ամէն մարդ իրարու երես կը նայէ-ին , բայց ի՞նչ օգուտ , երկու տարի նը-չանած մնալէս վերջը ա՛լ անկարելի էր ես ընել նշանը . ուրեմն արանջալով տուտալով յանձն առին :

Այս միջոցին կէլին բոց ու երկայն շուշուղ մը քիթախտար վեր քաշեց :

—Հարսին քը պատմէ , կէլին բռնիք :

—Հա՛ , ի՞նչ : Շարաթ օրը ատուսն կանուր մաշկը սանաթիցին ու փեմին կողմէն եկած լաթերը կ'անակա հազու-ցին . քիչ մը վրայէն մնծ էր , բայց հող չէր , հաստ գերծանով երկու քողէն առ-դին : Փեղեցիկ մնաւաքսէ ծանր ճանդերմ մըն էր , ձեռքակ մետաքսէ , կապոյտ ջուրփերով , ու ամբողջ բոլորը ոսկեղոծ

լայն բանուածքով , այնպէս որ կ'անակա ի վար թեւերս ի վար կը ծանրանար : Գլուխս կ'ապեցնէի դարձեալ կապոյտ կաշ-մը որուն ալ բոլորը ոսկի գնդիկներ կ'ախուած էին , անանկ որ գլուխս ա՛լ չարժեքէր չափ ծանրացաւ : Ոտքերս հա-գուցին ոսկի բանուած մուճակներ . ա-նանք ալ ծանր էին : Յետոյ խոշոր չալ մը իրեն քողք զլուխս անցուցին , ու-րուն տակէն բան մը չէի տեսներ , մութ խաւարին մէջ մնացի . կը զգայի պնդա-սեղներուն մաղբուս մէջ մտնելը որ միտ կը ծակէիէն , բայց անարտունջ կը դիմանայի , վառն զի ամօթ էր ձայն հանելը : Յետոյ լէւէլէն կ'ապեցին . աւելի ծանրացուց գլուխս , որ կը ցա-ւէր , կը ցաւէր ձաթելու չափ :

Վերջէն արամանդալար թագ մըն ալ դրին , փեմին խրկած ընծան , եւ ա-նոր վրայէն ալ խոչոր եւ լայն ժապա-ւէնէ հանդուց մը մինչեւ ոտքերս կը-նակա ի վար կ'ախած՝ գետնը կը քըս-ուէր :

Գրտիկը բնա ձախտէ կը վաղէր ու անճարակ քայլերով երկու կիս թեւե-րէն մտած երբոր մինչեւ կառք կ'իջնե-ցնէին , կը լսէի ծնողքիս եւ հոն հրա-ւիրուած կիսերուն հեծկալութիւնը որ սիրտս կտոր կ'ընէր . վերջապէս կառք խոթիցին : Ես չէի գիտեր թէ քովս նստողները ո՛վ էին : Կառքին շարժու-մէն հասկցայ որ հասանք :

Գարձեալ դուռ մը բացուեցաւ եւ ընկերներս զիս վար տրին . հոն ուրիշ երկու հողիկ օգնութեամբ սանդուխե-րէն վեր ելանք : Կը լսէի չինիւրիցներ , երաժշտութեան ձայներ , բայց ես կայրի պէս արդ լաթերուն մէջ պլլուած բան մը չէի տեսներ :

—Բայց , հարցուցինք , փեման տես-նել չէի՞ր ուզէր :

—Հարկաւ , բաւա պատաւը խնդա-լով , բայց կարելի չէր , չարժեւ անգամ չէի ընել , կուսքի պէս զիս բարձր տեղ մը նստեցուցին :

Ան գիշերը գէշ աղէկ անցուցինք , բայց կամայ կամայ արտի մէջ լաթ-կութիւն մը կը շարժուէր . այսպիսի ցաւ ու յոգնութիւն , եւ որո՞ւ համար :

—Կայնէ , կ'ըսէի ինքն իրեն , դուն կը տեսնաս ես քեզի ի՞նչ պիտի ընեմ : Ասկիւս երկանս նկատեալմը էր :

Կիրակի գիշեր լուսնալուսն մաս երա-ժշտութեան ձայները դաղբեցան ու պը-սակի արարողութիւնը սկսաւ :

Հարս ու փեմայ գէմ գէմի կեցած էինք եւ ձեռք ձեռքի գլուխս գլխի տը-ւին , եւ տէրտէրները սկսան կարգալ :

Ես լսած էի որ եթէ հարսը պապկին տանը ոտքը փեմին ոտքին վրայ դնէ՝ ամբողջ կեանքին մէջ անոր կամքին վրայ կ'իջնէ , ուստի հիմայ կամայ մը ոտքս երկնցուցի եւ անոր ոտքին մօտ բերի . քանանս զբաղած էր չառ մը զբարքս բանքը բսկու , ու սիրացու-ողաքն ալ ամէնը մէկէն կ'երգէին . քիչ մըն ալ մօտեցուցի , ու ոտքին ծայրը վեր տանելով երկնցուցի եւ իրենցին վը-րայ պիտի դնէի , յանկուծ խոչոր ստը-րեալ քաշեց . ընտելանարար ես տեղի եր-կնցուցի , եւ ան աւելի ես քաշեց , եւ այսպէս շարունակեցինք մինչեւ պատ-կին վերջը :

Անշարժ լուսնը էր ոտքս ոտքին վրայ դնել :

Նոյն վայրկեանէն սկսաւ արտի մէջ

տասնիկ ատուութիւն մը . ձեռքէս զար-դիւրք տօքիս տակ ջախջախելու , իրա՛ւ որ պիտի ընէի :

Արարողութիւնը վերջացած էր : Հը-պարտութիւնէս , ինծի տրուած աղա-մանքները աչքիս չէին երեւնար եւ ո՛չ ալ աներթս հարստութիւնը : Երկու տը-րեղ չէր , կարմիր թշուրթ , խոշոր պե-խերով մարդ մըն էր , բայց ես կ'ա-տէի , կ'ատէի՝ զինքը եւ անոր մօնը կը փախաքէի : Մեռնի , կ'ըսէի , եւ անոր գերեզմանին վրայ երթեմ քըս քըս խնդալ :

Բախտս նայեցէք որ տարի մը ետքը մեռաւ : Զաւալ չէր եղած , ուստի անոր մահունքին անմիջապէս ետքը պարուն-տաստ ինծի տուած արամանքները ձեռ-քէս քաշեց առաւ առաւ ու գիտ ալ հօրս ատուութիւնը զրկեց :

Յետոյ քառասուն օրէն ընտանիքս զիս գերեզմաննոց տարին մեռելը օրհնել տալու համար . ան ժամանակ օրհնքը ասանկ էր .

Երբոր տէր պապան աղօթքը լնցուց ես իմ կարգին նոր փորուած հողին վրայ ինկայ եւ սկսայ խնդալ . քըս քըս խն-դալ . իսկ տէրտէրը , հոն ժողովուած ժո-ղովուրդը , կարծկով որ կը հեծկալամ, վրաս խոջալով իրարու մէջ կը փախա-լին — Զավալը ծանիլը — լսելով . իսկ ես քանի անոնց տխուր խօսքերը կը լսէի , աւելի կը խնդայի , մինչեւ որ աչքերս արցունքով լեցուեցան :

Լուց պատաւ , եւ յետոյ փիլիսո-փայական ձեռով մը .

—Երկուստարգութիւն , աւելցուց :

—Վերջը , կը հարցնէինք , վերջը :

—Վերջը ի՞նչ պիտի ըլլայ , պատաս-խանեց ընտանի կերպով մը , ձեռք մնծ հօրը լեւէլէնա՞պրը ասի :

Կարգը մերն էր խնդալու :

—Սարաֆէն վերջը լեւէլէնա՞պրը կ'առ-նըլի՞ , պատասխանեցինք :

—Ինչո՞ւ չէ , բաւա , ան ալ էրիկ էր աս ալ , եւ գոնէ ասկիւս ձեռք որ պատանարգներու վերադարձին համար . հոն , եւ ամբողջ կեանքիս իրարու հետ սիրով մնացինք :

ՏԻՒՆԻ ՄԱՐԻ ՍԱՎԱԾԱՆ

ԹՅՈՒՆՅՈՒԹԻՒՆԻ «ՀԱՅՐԵՆԻՔ» Ի

ՄԱՐԻ , 31 Օգոստոս

Անցեալ օր , 28 օգոստոս , Մուշ ու-րախութեան մէջ էր , երեք ու կէս տա-րիէ ի վեր բացակայ գտնուող քանի մը անդամներու վերադարձին համար . սակայն ծանր դժբաղդութիւն մը խոռ-վեց բոլոր արտերը : Երբ հարկաւոր-ները դիմաւորելու կ'երթային նորեկնե-րը , մութ աստն , Մուշէն 1½ ժամ հե-ռու , ձիաւորներու բազմութեան մէջ , Պ. Կարապետ Սալբանի , վերադարձ-նողներէն մէկը , ձիւն վար կ'իջնայ զիսուն վրայ , ուղղը ներքուստ կը ձեռքի , զայն մատակարարող քնայնի շնորհակալ արեւն համախոնտմէն կը պայթի , ու երկուստարգը անկեղծա-գետին կը մնայ . գիշեր ըլլալով , աղի-մը կը փախաղան . առաւոյն տխուր լու-րը ամբողջ Մուշը յուզեց :

Պ. Կարապետ Սալբանի 27-28 տա-րեկան երկուստարգ մըն էր , ինչոք տարի առաջ ամուսնացած . իր նախնական կրթութիւնը հոս , Ներսէսեան-Կեղեր-

նական վարժարանը սկսած էր , ու էլ-մնացին երթալով լաւ ձայնագրութիւն ուսած վերադարձած էր . երկու-երեք տարի Ներսէսեան վարժարանին մէջ ձայնագրութեան ուսուցիչ եղած , հիմա ալ Յիշ տարուան բացակայութիւնէ մը կը վերադառնար : Իր ետին կը թողու-նորատի հարս մը : Կ'ըսուի թէ պաշտե-լու չափ , բանաստեղծական սիրով մը կը սիրէին իրար :

Այս հէղ երկուստարգին հետ , կարելի չէ չլինել մեկի մէկ քանի երկուստարգ-ներ ալ , որ այնքան կանուխէն մեռան , պնայն այս վերջին տարիներու մէջ , բոլորն ալ ուսուցիչ , Միացեալ Ընկե-րութեան պաշտօնեաներ :

Պ. Սալբանի մահը իրաւ մնծ ցաւ պատճառեց բոլոր մեկեղեկներուն եւ ան-հասկնի լիջալ իր ուսուցիչ եղբորը , Պ. Անդրանիկ Սալբանի , որ նոյնպէս լաւ երաժիշտ է . սակայն այդ պատճառին մահուան մէջ պարագայ մը կայ որուն վրայով անկարելի է լուսնեմար անց-նիլ : Այդ մահը կրնար չպատահիլ , եթէ զիմաւորները քիչ մը նուազ կամ երբեք գործածէին օդին , այդ անիծեալ ըմպելիքը , որ անհամար զգալիութե-թիւններու պատճառ եղած է . օդին միակ պատճառն է այս կակիծող զգալի-գութեան ու մեկեղեկ պէտք է դաս մը անէ այս աղէտէն :

Բաղէշը կը լաւաւաւ իր շահամու-րութեան , Մուշը գինեմուրթեան հաւ-մար . առաջնիւնները պոտիւր կը զոնեն իրենց շահին , երկրորդները պոտիւր կը զոնեն օդին . բացառութիւններ իրենց տեղը կը մնան : Մեկի հայտ մնծ մասը աղբուրի գրել , նիւթալէս կը փնտրին , բարոյապէս կը փնտրեն . իրենց աչքին առջեւ են այն անհամարներ , որ կործա-նած են , այն աները որ յետին աղբա-տուութեան մատուած են օդին պատ-ճառով , ալ հերթը չէ՞ , չաթիփէն : Ատեն մը , դասակարգ մը կ'աղմուեցաւ , որ Մեկեղեկներու նիւթական քայքայման ներքին պատճառներէն մէկը եղաւ , իր օդի , գինիի պաշտուածութեան անհա-մարտեան , աղաւալ զգալիութեան մէջ . ա՛լ ամէն մեկի երկուստարգի խախտ էր այդ , ա՛լ հայրերը ուրիշ բան չէին մտածեր , ամէն բան կը զոնէին վալիւ-լու համար այն հեշտութիւնը զոր իրենց կը ներշնչէ իրենց նորաճաւ գաւախե-լուսն էֆէնի տխուր . գտնուեցան հայ-րեր , որ իրենց այդ տղաքներուն ըս-պատաւոր եղան անոնց պաշտօնավարե-րուն մէջ , ու անխիղճ տղաքներ ալ , որ իրենց մեծ եղբայրները , հայրերը իրենց առջեւ ծառայի մը կացութեան մէջ պաշտեցին : Հերթը չէր այս բարոյական անկողմը , այլ չլցած , աղած երկուս-տարիներ , ամէն բան մտացած , օդին մէջ փնտրեցին տեսակ մը համակար-գիւրութիւնով լի երջանիկութիւն ու օր մը երբ բաղդին ծանր հարուածներուն տակ արթնացան , ինչք , պատիւ , առող-ջութիւն կորսնցուցած էին : Անապա-հանքներու այս դասակարգը առաջ բերաւ աղէտ , անկարող ու թշուառ սերունդ մը Մուշի մէջ . քանի՞ հարուստ , բարի ընտանիքներ , ջնջուեցան նորահաս դա-ւակներու այս մոլովութիւնէն :

Հիմա ուրիշ դատակարգ մըն է որ աչքի կը զարնէ Մուշի մէջ . զարոյց է ինչի՞ր իր յաւիտեանական տառաժու-մեքով : Գործնական ի՞նչ պաշտօն յանձնէր էր անոր : Նամակները եկած ու բաժնուած ժա-մարուն՝ հոկիւ աչի տան վրայ , ուր մարքիւրը բնական էր եւ Շանդարանի ամբողջութեան վրայ , եւ եթէ երբեք չարադործները երեւան կ'ըլլէին անմիջա-պէս իմաց տալ իրեն , Գործնական , որ Պրիւսէլ պիտի գտնուէր :

Ասկից դատ աչքէ չփախցնէլ նաեւ Պրիւսէլայէն Շանդարանի հասցէին եկած նամակները :

Վասն զի ծարպիկ ոտիկներ խորհէր էր — ինչ որ չառ ճշմարիտ էր , ինչպէս որ տեսնա՞ք — թէ թշուառականները չուտով ստակի պէտք պիտի ունենային եւ անշուշտ պիտի դիմէին իրենց մու-րակցին , Սէլէսթի հօրեղբորը , որ Ֆը-րանսա մնացեր էր :

Արդ , Օկիւսթ Ռոթթի տրուած պաշ-տօնն էր ստակի խնդիրը պարունակող այն նամակը ձեռք անդրելու . . . Գործնական պարագայ ժամանակ չէր — ինչ որ չառ ճշմարիտ էր , ինչպէս որ տեսնա՞ք — թէ թշուառականները չուտով ստակի պէտք պիտի ունենային եւ անշուշտ պիտի դիմէին իրենց մու-րակցին , Սէլէսթի հօրեղբորը , որ Ֆը-րանսա մնացեր էր :

Գործնական պարագայ ժամանակ չէր — ինչ որ չառ ճշմարիտ էր , ինչպէս որ տեսնա՞ք — թէ թշուառականները չուտով ստակի պէտք պիտի ունենային եւ անշուշտ պիտի դիմէին իրենց մու-րակցին , Սէլէսթի հօրեղբորը , որ Ֆը-րանսա մնացեր էր :

Եկած երկուստարգութիւնը , չատեր ուսուցիչ : Իրա՛ւ , այդ ուսուցիչները ընդ-հանրապէս պարկեւա երկուստարգնե-րն , բայց ամէնքն ալ , մէկ երկու բա-ցառութիւնով , ինքնակրթութեան , ինք-նագործական գաղափարէն դուրս , տե-սակ մը Պոպիլիոսի չըմանի մէջ կաշ-կանգուած կը մնան հոն՝ ուր էին զար-նեցն եկած օրը : Անոնցմէ շատերը , բա-րեմաօրէն , ուսուցչութիւնը կը նշանա-սպարուտի պարզ միջոց մը , արեւա-մը , դարբնի , թէնէքէնի արհեստի պէս . ցաւալի է որ աւելի բարձր ը-րնոտում մը չունին ուսուցչական բարձ-րագոյնները : Ո՛չ հանրային , ո՛չ ք-կերպին խնդիրներով կը հետաքրքր-վէին մարքի ստալարեղի տանմանը վ-րայէն , որոնք զարոյց , զարոյցն են զեղի , երկեղեցիներ շուկան , չուկան ստան արագեղ մը զննելով :

Չեմ կրնար լուսնութիւնով անցնիլ ժ-ղովուրդի այն մասնաւոր զարթոյթի վրայէն , զոր կը զգայ մէկ քանի զին-մալ պաշտօնեաներու դէմ , ըլլալ զգ-րացի պաշտօնեան , երկեղեցիի պաշտո-նայ , առաջնորդարանի պաշտօնեան : Բնական չէ՞ որ ժողովուրդը զարթոյթի իր աստեղծա-նախաձեռն մտնելով միջոցաւ երկ-տուստարգներու գինեմուրթութիւնը տեսն-լով , մանաւանդ երբ այդ գինեմուրթ-ներու զանազանքն էր այս . չորս տող թը-րեկը գրել դիտողը հայր վաղեցի անա-հա՞նք ըլլալով , աղաւալ զգալիութեան մէջ . ա՛լ ամէն մեկի երկուստարգի խախտ էր այդ , ա՛լ հայրերը ուրիշ բան չէին մտածեր , ամէն բան կը զոնէին վալիւ-լու համար այն հեշտութիւնը զոր իրենց կը ներշնչէ իրենց նորաճաւ գաւախե-լուսն էֆէնի տխուր . գտնուեցան հայ-րեր , որ իրենց այդ տղաքներուն ըս-պատաւոր եղան անոնց պաշտօնավարե-րուն մէջ , ու անխիղճ տղաքներ ալ , որ իրենց մեծ եղբայրները , հայրերը իրենց առջեւ ծառայի մը կացութեան մէջ պաշտեցին : Հերթը չէր այս բարոյական անկողմը , այլ չլցած , աղած երկուս-տարիներ , ամէն բան մտացած , օդին մէջ փնտրեցին տեսակ մը համակար-գիւրութիւնով լի երջանիկութիւն ու օր մը երբ բաղդին ծանր հարուածներուն տակ արթնացան , ինչք , պատիւ , առող-ջութիւն կորսնցուցած էին : Անապա-հանքներու այս դասակարգը առաջ բերաւ աղէտ , անկարող ու թշուառ սերունդ մը Մուշի մէջ . քանի՞ հարուստ , բարի ընտանիքներ , ջնջուեցան նորահաս դա-ւակներու այս մոլովութիւնէն :

Հաւա՞յ՛ այն հարկաւոր որ երկուս-տարգները , ուսեալ , անուս որ պատ-ճառով է Գործնական , ինչպէս իրենց կ'ը-սեն , միջին աստիճանի Գործնական , ձայն ի վեր , դատաւր , ամա-պաշտ , այդինքն , պարտեղներ , ուսա-տեղներ , ու ձմեռը մանաւանդ , իրենց տներուն մէջ , կրկնութեան զանազան-թիւններ կը կազմեն , ամէն կիրակի , ամէն տուն օրը : Ասկիցու ասոր վրայ խաղամուրթներ , Մուշի բաղմաթի-սը ժամանակներու մէջ , ուր կ'երթան ի-րենց ժամանակին ու գրաւի վրային թի-սնայններու : Ա՛լ հերթը է իր ժող-դովուրդը իր նիւթական քայքայման տեսնել , թող հասկցող երկուստարգ-ութիւնը , ուսուցչութիւնը , իր պարտե-կան անկողմը նկատէ Ուրախութեան համար հաւաքումներ կ'ուսենան , չե՞ք մեղադրել , սակայն զղուելի , թուաւոր

ԹԵՐԹՈՆ «ՀԱՅՐԵՆԻՔ»-Ի (66)

ԴԱԳԱՂԻՆ ՄԵՋ

ՄԱՍՆ Բ

ՊԱՐԱՆԻ ՀԱՅՐԵՆԻՔԻ

Բ

«Իրենցին , Պրիւսէլի մէջ քարանթի-նայի բռնուած ենք Մեծ Պանդուրը , ու-րուն կերակուրները դարձել են եւ գի-նին դարձեալ կը հոսի : Կ'ուզենք կա-րելի եղածին չափ չուտով կերակուրնիս եւ գինիներս փոխել . . . բայց կո-չու-նինք (Կոթիւրի ժողովրդական բառերը) չառ սիրելուն համար՝ կոչու-նիք (Կոթիւրի) : Արաւելի մէջ ընտելող մէկ բարեկամէս քիչ մը ստակ ուզեցի . քեզի պիտի զը-կէ , դուն ալ ինծի կը հասցնես . ստակը թղթաւորութեան յանձնէ Պ. Պրիւսէլը հասցնելով , այսպիսի անուստ ստ է : Զը-լայ որ ուշադրան , ստակ մը չուսնիք . . . »

—Բայց , բաւա Պրիւսէլի , խնդիրը նոյնն է , միեւնոյն փանդը կայ միշտ . . .

